

Проф. др *Миланко Зорић*, пуковник у пензији

Држава је главна геополитичка јединица и геополитички организам, с државном територијом, постојаним становништвом и сувереном државном власти. Може да настане и да нестане на разне начине, зависно од бројних чинилаца и околности. Разлози и услови настанка једне државе, њеног успона и нестанка с историјске позорнице бројни су и разноврсни – геополитички, етно-национални, природно-историјски, економски, војностратегијски, правни и политички, културно-цивилизацијски, религијски и други, и делују појединачно и кумулативно. Политичко-територијална организација, структура и геополитички положај једне државе сложене су и динамичне категорије, веома значајне за њен настанак и успон, трајање и нестанак са светске позорнице. Нестанак државе као организације власти и њених принудних апарата (војска, полиција, судство) може да изазове и ишчезавање државотворног народа и свих његових вредности и достигнућа.

Геополитички положај сваке државе је особен и динамичан, и често садржи елементе различитих типова тог положаја (поморски, континентални и транзитни, односно тампонски, полуокружени или заокружени, контактни, коридорски и средишњи положај). Особито је сложен и нестабилан положај малих и слабих држава у светском систему. Велике силе и богате земље имају привилегован положај у светском геополитичком систему и поретку, док се остале земље углавном налазе у подређеном, а бројне мале државе чак и у неоколонијалном положају. Неке од њих су веома рањиве и захваћене су снажним дезинтеграционим силама а њихова будућност је неизвесна и несигурна у „новом светском поретку“, заснованом на глобализацији.

Увод

Геополитика је грана политичке науке која се бави просторним политичким односима и везама између (и унутар) држава и нација и других територијално-политичких творевина, затим просторном расподелом и структуром политичке моћи по кључним светским регионима и средствима и поступцима за стицање и јачање моћи државе зависно од природне средине, географских и геополитичких чинилаца, као и укупним просторним аспектима свих политичких и других друштвених феномена. Под геополитиком се подразумева: једна савремена синтетичка и уопштавајућа друштвена наука; одређен поглед на свет; геозофија (синтеза географије и филозофије) и геополитичка филозофија; филозофија међународних просторних политичких односа; начин размишљања и истраживања геополитичких појава, про-

цеса и односа; политика простора; политичка стратегија и полистра-тегија; умешност и вештина државништва или државничко и поли-тичко умеће и вештина владања; спољнополитичка стратегија на основу које се воде политика и борба за опстанак и напредак државе и за остваривање државних и националних интереса и циљева.¹

У средишту пажње геополитике као теоријско-емпиријске, инте-гративне и синтетичке науке јесу: држава као геополитичка заједница и геополитички организам, пространство и геополитички положај др-жаве, државне границе и политичко-територијалне промене у држа-ви, светски геополитички систем и поредак и други појмови и принци-пи који се односе на геополитичку стварност и праксу. Најтежа и нај-важнија питања геополитике јесу настанак и опстанак, развој и на-предак, и разарање и нестанак државе као геополитичког организма и геополитичке заједнице.

Држава је веома сложена и вишезначна друштвена појава с еле-ментима политичких, правних, географских и геополитичких, социо-лошких, економских итд. друштвених појава, па се може проучавати са свих тих становишта. Држава, као политички чинилац, политички субјект и политичка организација, предмет је политичке теорије др-жаве.² Као правна организација и субјект међународног права држава је предмет међународног јавног права, као субјект међународних од-носа – науке о међународним односима, а као главна геополитичка је-диница, геополитички организам и територијално-политичка заједни-ца – геополитике.

Геополитичка суштина државе

Постоје бројне и различите теорије, концепције и дефиниције др-жаве. У ужем смислу, држава је организација владајућег политичког субјекта за вршење јавне власти, односно хијерархијски уређена по-литичка организација за друштвено принуђивање и руковођење дру-штвом. Држава је облик политичког конституисања одређеног дру-штва и посебна организација јавне власти – одвојена од друштва и надређена друштву, која има монопол над организованом физичком принудом. Њена главна функција је одржавање и заштита постојећег система и поретка претњом употребе или употребом државне законите физичке принуде и других санкција.

Држава је општа и најснажнија политичка организација друштва у којој се правна и политичка власт, принудни и идеолошки и други

¹ Опширније: Миланко Зорић, *Теоријска геополитика*, „Војно дело“, бр. 6/2000, стр. 105–131; Pierre M. Galois, *Géopolitique: Les voies de la puissance*, PLON/FEDN, Paris, 1990, pp. 25–37, etc.

² Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1961, стр. 18–19 и 26–32.

државни апарати налазе у рукама владајуће друштвене групе или владајућег политичког субјекта. „Држава данас подразумева: а) *политичку власт*, која је тиме јавна, класна и институционализована; она је политичка јер је облик и израз класне борбе и инструмент доминације владајуће класе (или екласног блокае) у потчињавању других класа сведених на ерадну снагуе и поданике (или грађане ако власт није тотална); б) *принудни апарат* (политичке институције, администрација, судство, полиција, армија); и ц) *идеолошки апарат* (породица, школа, црква, информативни систем, партија, наука и сл.) који за друштво и у њему артикулише интересе и захтеве носилаца политичке власти (владајуће идеје) и обезбеђује хегемонију владајуће класе“.³

У ширем значењу, држава је најопштија територијална политичка заједница, отаџбина или домовина својих грађана и држављана, и најважнија друштвена институција и оквир за друштвени развој. Конститутивни елементи државе јесу: 1) постојано *становништво* (грађани и држављани); 2) утврђена *територија* (или пространство) на којој живи становништво и над којом државни апарат врши власт, и 3) суверена *државна власт*. Односно, „држава као личност међународног права, мора испуњавати следеће захтеве: 1. перманентно становништво; 2. дефинитивно одређена територија; 3. конституисана влада; 4. капацитет да уђе у односе са другим државама; 5. такав степен цивилизације који јој омогућује да се придржава принципа међународног права“.⁴ Укратко, држава у ширем значењу јесте целокупна заједница својих грађана и држављана посматрана као организована социјално-територијална заједница, специфична економска, политичка, културна и војна снага и субјект међународног права и међународних односа.

Са *геополитичког становишта*, држава је сложена вишедимензионална и динамична друштвена појава и вишезначна категорија.⁵ Геополитика полази од органског, еволуционо-историјског и дијалектичког становишта о држави као геополитичком организму или живом политичком организму и главној геополитичкој заједници и геополитичкој јединици. Према геополитичкој теорији, држава је географски индивидуум, простирућа организација и заједница људи, независан геополитички организам, живи политички организам, чврсто организована геополитичка заједница, главна геополитичка јединица, суверена територијална политичка заједница, облик територијалног политичког организовања друштва, територијално социјално и политичко биће, народносни организам, животна друштвена заједница и живот-

³ Јован Ђорђевић, *Политички систем*, „Савремена администрација“, Београд, 1977, стр. 38.

⁴ *International Commission of Jurists*, Public International Law, Pan American Union, 1927, p. 8.

⁵ Опширније: Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, Dritte Auflage, München und Berlin, 1923, Seite 1–16; Rudolf Kjellén, *Држава као облик живота*, Матица хрватска, Загреб, 1943.

ни облик или облик живота њених грађана и држављана на државном простору. Њоме се мора управљати и руководити према територијалном (географском) и хијерархијском принципу политичке организације и правним нормама и обичајним правилима. Геополитичку суштину државе, као главне геополитичке јединице и геополитичког организма, чине нераздвојно јединство и органска повезаност државне територије (пространства), суверене државне власти и становништва које се налази под истом сувереном државном влашћу, између којих постоји законитост узајамног деловања, органског јединства и сталних промена.

На основу системског приступа геополитици, држава је главна геополитичка јединица, живи геополитички организам и народносни животни облик, као и интегрални систем органских делова и својстава (територија, становништво, власт, међународно признање), циљева и задатака, функција и активности. Она има међународноправни субјективитет и функционише у динамичној и променљивој спољној средини и сложеним међународним геополитичким околностима. Настанак и опстанак државе, њена мисија и циљеви, друштвени систем и уставни поредак, државни програм и геополитичко понашање значајно зависе од географског и геополитичког положаја, величине и облика државне територије, расположивих природних богатстава и других ресурса, структуре и броја становника (грађани и држављани), економске снаге и војне моћи, међународних услова и других чинилаца у њиховом јединству и повезаности.

Држава је историјска и пролазна творевина, односно динамичан и променљив животни друштвени облик и независан живи геополитички организам, и то у погледу свих њених обележја и конститутивних елемената: државне територије (или пространства), суверене државне власти и постојаног становништва над којим се врши суверена власт. Нестанком једног од конститутивних елемената, а пре свега губитком територије и уништењем или прогоном становништва (а изузетно и уништењем државне оружане силе), држава нестаје као субјекат међународног права и главна геополитичка јединица. Само изузетно, у случају међудржавног рата, државна власт (влада, заједно са својом оружаном силом или без ње у иностранству, или с остацима војске у отаџбини) може да настави да делује на туђој територији и да задржи међународноправни континуитет, али само док ужива подршку савезничких и пријатељских држава. Такође, могуће је да спољни освајач војнички порази једну државу и наметне јој марионетску власт, а да поражена држава и даље задржи међународноправни континуитет. Укратко, државе постоје у простору и времену, тј. настају, развијају се и нестају, као и други живи организми на које се односе општи закони постојања, закони самокретања и самоодржања и закони сталних промена.

Новe државе могу да настану на различите начине: на природан начин или еволутиван и природно-историјски начин, као резултат геоекономских, геополитичких, народносних и других интереса и потреба заједнице људи трајно настањене на сопственом животном простору, или путем целисходне делатности водећих друштвених група. Нова држава најчешће може да настане силом, односно фактички или свршеним чином, као последица прекрајања геополитичке карте света или континента путем политике силе и насиља, без обзира на то да ли је реч о освајању туђих територија, распаду и разбијању неке државе, самораспуштању и мирном раздвајању или подели сложене државе, оружаном сецесији и грађанском рату и отцепљењу дела државе, сједињењу више држава и других територијалних творевина у јединствену државу, стварању нових држава путем ослободилачке борбе поробљених народа и међународног рата или о другим средствима и поступцима геополитике. Речју, настанак државе путем силе сматра се чињеничним, а не правним стањем. Историја фактичког стварања, ширења и пропадања појединих држава, историја њихових победа и пораза, освајања и поробљавања, све веће интеграције и дезинтеграције веома је бурна и противуречна.

Настанак и ишчезавање државе могу да буду и последица спољне политике и геополитике једне суперсиле или светског хегемона, групе великих сила, директоријума (или концерта) сила или војног блока приликом њиховог прекрајања геополитичке карте света, појединих континената и кључних светских региона ради стицања превласти и хегемоније, успостављања „нових“ поредака или постизања политичке равнотеже снага. Нека држава може постати и нестати и на основу примене начела легитимитета и начела народности од стране победничког војног савеза или блока, када се прекрајају међународне границе и стварају нове државе, увећавају старе државе и дезинтегришу и распадају или разбијају постојеће поражене државе.

На прави начин, и то без употребе оружане силе и насиља, нове државе су такође различито настајале: актом деобе државне територије између наследника престола или актом суверена – одељивањем одређених територија и давањем земаља у „мираз кћерима“, с тим да постану посебне државе или да се припоје другој држави (што је својеврстан приватно-правни начин стицања читавих држава); актом еманципације уставотворне и законодавне власти дотадашње државе, суверене за одређене територије, чија новоформирана власт прихвата пренос суверености; на основу међународноправних аката, односно међународних уговора и одлука међународних организација, и применом начела самоопредељења народа под колонијалном или туђинском доминацијом на стварање независне државе или другог територијално-политичког статуса који одржава слободно изражену вољу народа или етничке заједнице. При томе начело самоопредељења не

сме да буде апсолутизовано и не може да послужи као оправдање за разбијање националног јединства или територијалног интегритета суверене државе.⁶ Такође, не може се користити као правни основ за решавање мањинског питања у једној земљи јер је то унутрашња ствар те државе.

Постанак неке државе, на основу геополитичког искуства може да буде и последица политичко-идеолошког процеса вештачког стварања „новог“ народа и нације (и њихове државе), и то *цепањем нације матице* на неколико делова и њиховим издвајањем. Једна нација може да се подели на неколико „нових“ народа и нација и њихових државних творевина на више начина: смишљеним перфидним политичким насиљем, на основу политичке и страначке идеологије и религијске индоктринације, лажима и манипулацијама, однорођивањем од нације матице и наметањем нове псеудонационалне свести. Има нација које се током историје значајно мењају и преображавају, тако да се расплину у простору и времену и од њих опадају периферни и други делови изложени асимилацији, притиску проверавања и однорођавања вештачким поделама и расколима и политичко-идеолошким индоктринацијама. Ти делови се самопроглашавају или проглашавају диктатом за нове или, чак, за старе народе и нације, који стварају своје државе или псеудодржаве отцепљењем делова државне територије нације матице. Дакле, под дејством тих и других геополитичких сила и спољних чинилаца мењају се ментални склоп неке нације, њена национална свест и идеологија, систем вредности и морални принципи, национални идентитет и култура, тако да постаје неосетљива на сопствену несрећу и пораз, па решење тражи у националном одметању, однорођавању, самодеструкцији и подели свог националног и животног простора и уступању делова сопствене територије новопроглашеним нацијама и државама.

Настанак, кретање, развој и нестанак државе као главне геополитичке јединице и највишег друштвеног организма је објективан закономеран процес, с елементима субјективне делатности владајуће друштвене групе или владајућег политичког субјекта и спољним утицајима међународног система. Држава опстаје и функционише као специфичан друштвени организам, механизам и животна заједница. Сви њени елементи или својства подложни су бројним и разноврсним променама и преображајима, а нестанак неке државе с историјске позорнице је стална и извесна могућност. Свака држава доживљава и, ако је чврста и стабилна, преживљава бројна и драматична искушења, велике тешкоће, спољне претње и опасности, па и ратне потресе, као

⁶ Декларација Уједињених нација о давању независности колонијалним земљама и народима из 1960, усвојена и прокламована у Резолуцији Генералне скупштине УН 1514 (XV) од 14. децембра 1960. године (Стеван Ђорђевић и други, *Грађа међународног јавног права*, прва књига, „Дневник“, Нови Сад, 1988, стр. 336).

и радикалне унутрашње преображаје (револуције, преврати, државни удари, политичко-територијалне и друге промене). Неке државе се дезинтегришу и распадају, или се деле на више нових држава у миру и споразумно, или без већих оружаних сукоба и спољних интервенција. Поједине државе се разбијају и пропадају у крви грађанског и међуетничког рата и оружане сецесије, спољне агресије и међународне војне интервенције на страни сецесиониста, односно бивају окупиране, а њихови делови присаједињени другим државама. Неке државе претрајавају насилно и мирно отцепљење својих делова, или њихово припајање суседним државама, и опстају на знатно смањеном државном простору. Укратко, неке државе опстају вековима у веома различитим међународним приликама и унутрашњим условима, с различитим владајућим системима и порецима, док се друге брзо распадају или разбијају после првог озбиљнијег напада споља или револуционарног преврата, оружане сецесије и унутрашњег рата (грађански, међуетнички, верски), или комбинованог удара споља и изнутра, и то првенствено у периодима радикалних измена односа снага у држави и у међународном систему и успостављања „нових“ поредака.

Геополитика – као практична научна дисциплина и искуство, вештина и умеће државништва – треба да допринесе учвршћивању стабилности и јачању снаге и моћи, отпорности и *опстанку* државе тако да одоли најтежим спољним ударима и унутрашњим кризама и сукобима, да постоји трајно или, барем, што је могуће дуже, те да развије све своје потенцијалне могућности и способности и све изворе државне и националне снаге и моћи. Поготову стога што се државе разликују према величини и облику државне територије, геополитичком положају, природним богатствима и другим ресурсима, броју становника, снази и утицају у међународном систему, и што се између њих често води борба за превласт, за промену граница и прераспodelу туђих територија, за надзор над изворима енергије и сировина у страним земљама и за контролу трговинских и поморских путева. Под самоодржањем и опстанком државе подразумевају се остваривање њених функција и циљева, изградња и јачање унутрашње стабилности, слоге и јединства, осигурање интегралне безбедности, самоодбране и самозаштите, прилагођавање међународним приликама, развијање равноправне сарадње и односа с другим земљама, и слично. Раст и развој за државу значе повећање њених потенцијала, снаге и моћи (економска, технолошка, демографска, политичка, војна), утицаја и улоге у међународним односима, као и што је могуће дуже трајање.

У светском систему, према геополитичкој науци, постоје две главне врсте геополитичких јединица: *независне државе*, које су потпуно суверене и међународноправно признате, и *зависне државе*, чији суверенитет, мање или више, ограничава друга држава или група држава, или нека међународна организација, односно *зависне територије*.

је, које немају суверенитет и самосталност, али имају историјско оправдање за опстанак и самосталност.

Према структури, независна држава може да буде: а) проста или унитарна држава и б) федерација или савезна држава. У геополитичкој и државноправној историји постојали су и следећи политички облици: персонална унија, реална унија и конфедерација. У садашње време још постоји Британска Заједница Народа као специфична заједница Велике Британије и њених бивших колонија. После самораспуштања Совјетског Савеза, децембра 1991. године, формирана је Заједница Независних Држава од 12 бивших совјетских република, а Русија и Белорусија су формирале посебан савез држава. Значајно место у теорији и пракси геополитике имају стално неутралне државе, чија неутралност може да буде гарантована или само призната. Зависне земље, с обзиром на званични статус и степен зависности, јесу: придружене државе, протекторати, вазалне државе, прекоморски поседи, колоније, територије с посебним статусом или несамоуправне територије, или територије под старатељством, и територије под окупацијом.

Веома је значајна и геополитичка подела независних држава према снази и моћи (пространство, број становника, економска снага, технолошка и финансијска моћ, војна моћ, и слично), улози, значају и положају у светском систему. Сагласно тим критеријумима, независне државе могу да буду: суперсиле, велике силе, средње државе или регионалне силе, мале и сићушне земље. У светском геополитичком систему постоје геополитички привилеговане државе и групе држава (обједињене у војне савезе и економске и политичке уније) које настоје да успоставе своју доминацију над читавим светом. Њихове владајуће гарнитуре су опседнуте борбом за преуређење света и наметање новог система међународних односа (или новог светског поретка „*Pax Americana*“), за слабљење и „обуздавање“ ривалских сила и свргавање „непослушних“ влада и кажњавање народа, за надзор над природним богатствима и другим ресурсима у страним земљама и над светским трговинским и поморским комуникацијама, и за општу или светску хегемонију и светско лидерство.

Територијална морфологија и геополитички положај државе

Држава је политички и географско-просторни ентитет, геополитичка јединица и геополитички организам, правни и међународно-правни субјект, и највиши облик организације друштва коју конституишу пространство (или државна територија), становништво и суверена државна власт. Под државном територијом се подразумевају копнена (сувоземна) територија са Земљином утробом испод ње, обално

(територијално) море и водене површине (реке, језера) унутар граница, као и ваздушни простор над њом. Држава је организована на територијалној основи и ефективни територијални суверенитет је битан елемент њеног постојања, заједно са становништвом и сувереном државном влашћу.

Величина или пространство државне територије (и број и састав становништва) знатно опредељују снагу и моћ, место и улогу и геополитички положај државе у светском геополитичком систему и међународним односима, као и организацију државе и државно уређење и облике владавине. Велика државна територија обично садржи знатна природна богатства и друге ресурсе, омогућава економску самосталност и самодовољност, намеће потребу за централизацијом и еластичном децентрализацијом, омогућава унутрашње миграције и има релативно повољне услове за одбрану по дубини или одбрану у унутрашњости земље. Али, велика државна територија (и недовољна насељеност одређених подручја) може да отежа ефикасно функционисање државе, пре свега очување територијалне целокупности, осигурање унутрашње комуникацијске повезаности и ефективног саобраћаја и транспорта, и заштиту државних граница и спречавања и сузбијања националног, регионалног и другог сепаратизма и аутономаштва. Истовремено, државе са веома малом површином („патуљасте“ државе или мини-државе и микродржаве) имају споран статус и не сматрају се увек субјектима међународног права и међународних односа, а неке од њих су зависне и налазе се под патронатом суседне велике или регионалне силе.

Квалитативне вредности државне територије значајан су чинилац снаге и моћи и геополитичког положаја државе. Под њима се подразумевају: економска вредност земљишта, воде, подземља и поморја; плодност тла и шумска богатства; територијални размештај и приступачност извора енергије, сировина и других природних богатстава; степен развијености саобраћајне и друге инфраструктуре и насељеност виталних и периферних подручја; територијални размештај средстава за исхрану и пољопривредна самодовољност и прехранбена сигурност; степен проходности и комуникативности; рељеф и хидрографски систем; климатски и метеоролошки услови, и друго.

Облик државне територије је такође веома значајно својство државе. Условљава мрежу саобраћајница, доступност престонице и других центара у односу на периферна подручја, ефикасност система државне управе, територијално-политичку поделу земље и размештај важних капацитета, као и угроженост животно важних подручја, потенцијални сепаратизам, и друго.

Према облику државне територије, и то са квалитативног становишта, постоје следећи типови држава: 1) издужене државе, чија је ду-

жина најмање шест пута већа од ширине; 2) компактне или прикупљене државе; 3) продужене државе, са територијалним продужецима у облику изразитих периферних подручја и узаних коридора; 4) фрагментирани (разбијене) државе, састављене од мноштва острва у међународним водама, или од копненог дела и делова који су међусобно удаљени или развојени неком другом државом; 5) сужене државе, 6) заграђене државе, уклештене између суседних држава и мора, или су окружене са свих страна другом државом; 7) пробијене државе, унутар којих су се сместиле уметнуте државе или делови других држава, тј. пробијене државе с енклавама и ексклавама, и 8) копнене државе подељене из геополитичких разлога.⁷ У теорији постоји и другачија класификација облика државне територије: изразито острвска држава и архипелашка држава; полуострвска држава; продужена држава, с ексклавама – деловима територије одељеним од основне територије другом државом; компактна (или прикупљена) држава; држава с енклавама које залазе у територију држава суседа; и држава с „коридорима“, које су из геополитичких разлога, вештачки створиле велике силе.⁸

Облик државне територије значајан је и због саобраћаја и транспорта, територијално-политичке поделе земље, државног јединства и политичке кохезије, система државне управе и контроле простора, спољне политике и међународне трговине, заштите, одбране и безбедности земље, и потенцијалног сецесионизма и сепаратизма. При томе, у вези с осталим квалитативним и квантитативним одликама државе, значајни су и војностратегијски, етно-национални, културно-језички, конфесионални, историјски и други чиниоци.

Остале важне морфолошке карактеристике државне територије јесу: излаз на море и дужина и разуђеност обалне линије, средња удаљеност виталних подручја државе од обалног појаса, погодности за изградњу поморских лука и војнопоморских база и аеродрома, лакоћа излаза на отворена пространства из затворених мора, контрола мореуза, канала, међународних пролаза и транснационалних нафтовода и гасовода, просторни смештај престонице, распоред значајних привредних рејона и центара, евентуални недостатак изласка на море и велике међународне реке, и друго.

У геополитици су *државне границе* изузетно значајне, динамичне и променљиве категорије. Под њима, као међународним или националним границама, подразумевају се „равни које деле вертикално, укључујући и ваздушну област и земљину утробу, подручја двеју држава или подручје једне државе од слободног мора“.⁹ Међународна

⁷ Мирко Грчић, *Општа политичка географија*, Географски факултет, Београд, 1989, стр. 60–63.

⁸ И. А. Колосов, *Политическая география – Проблемы и методы*, „Наука“, Ленинград, 1988, с.55

⁹ *Правна енциклопедија*, том 1, „Савремена администрација“, Београд, 1985, стр. 313.

граница је крајња линија до које се простире суверена власт једне државе, и може да буде природна и вештачка. Природне границе се протежу преко изразитих облика рељефа, као што су: планински ланци и венци, највиша планинска била и врхови, клисуре, природни канали, језера, реке, морске обале и ивице шума. Њихово повлачење је најчешће условљено просторним, војним и безбедносним и другим разлозима. Вештачке границе се повлаче без јачег ослоња на изразите облике рељефа и земљишне објекте, пре свега у равничарским и пустињским пределима. С геополитичког становишта, све границе су политичке вештачке творевине, засноване на ратним исходима, односу снага и утицају великих сила и блокова, а неке од њих могу да имају и природно-географске одлике.

Државне границе се одређују међународним уговорима (вишестраним и двостраним), међународним споразумима или актима колективног признања, пресудама Међународног суда правде или неког арбитражног суда и начелом ефективности, а треба да буду међународно признате. Разграничење држава и утврђивање међународних граница обухвата делимитацију и демаркацију граничних линија.¹⁰ Принципи разграничавања државе јесу: природно-географски принцип или принцип природне средине, етнички принцип, функционално-економски принцип, правни принцип, геополитички и геостратешки принцип, војни принцип, религијски (или конфесионални) принцип, културно-језички принцип, принцип историјских права, принцип првенства, принцип географске близине, локациони принцип, саобраћајни принцип, еколошки принцип, информациони принцип, принцип права јачег, компензациони принцип и комплексни принцип.

Проблем државних граница, према геополитичкој науци, често многоме зависи од геополитичких и економских интереса и моћи великих сила и блокова, политичког и војног односа снага између суседних и даљих држава, односа снага у појединој држави и државне политике, као и од исхода међународних и унутрашњих ратова и других сукоба и криза, територијалних и других геополитичких промена. Међународне границе треба да раздвајају суверене државе и штите од спољног притиска и напада, а да, истовремено, омогуће међудржавне везе и односе засноване на принципима међународног права, првенствено на принципима равноправности држава, неповредивости постојећих граница и поштовања територијалне целокупности и независности и суверенитета свих држава, као и немешања у унутрашње ствари и спољну политику других држава. Стабилност међународних граница многоме зависи од снаге и моћи државе, броја и етнонационалног (и конфесионалног) састава и распореда становништва на државној територији, националног и државног јединства и стабилности земље, односа

¹⁰ Опшриније: С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, IX издање, „Научна књига“, Београд, 1988, стр. 275–276.

снага у светском геополитичком систему и геополитичких и геоекономских интереса великих сила и блокова, и других чинилаца.

Геополитички положај једне државе значајно утиче на њену спољну и унутрашњу политику и има прворазредан значај за њено место и улогу у светском геополитичком систему и позицију у међународним односима. То је сложена интердисциплинарна, развојна и променљива категорија, а означава геополитичку оцену постојећег државног подручја и ширег народносног и геоекономског простора и међународних просторних односа са суседним државама и групацијама држава. Односно, тај појам означава оцену садашњег и предвиђање будућег значаја и улоге свих чинилаца државног подручја у њиховом органском јединству и однос државне власти према њима, као и положај државе у светском геополитичком систему. Приликом процене постојећег и прогнозирања будућег геополитичког положаја једне државе најзначајнији су: положај и стратегијски значај државне територије за одређени континент и регион, карактер односа са суседним државама и великим силама и војним блоковима, геоекономска структура извоза и увоза, величина и облик државне територије, карактер и врсте државних граница, улога мора и обале и великих пловних река, етно-национални и конфесионални састав и територијални размештај становништва, комуникативност и распоред природних богатстава, постојање тампонских зона и коридора, положај у односу на главне комуникацијске и стратегијске правце и интересе великих сила, војних блокова и суседних држава, број, снага и стање у суседним државама, њихове територијалне претензије према тој држави, и друго.

Према међународноправним, географским и геополитичким критеријумима, зависно од положаја у светском систему, разликују се следећи типови државе: 1) *поморске државе*, које могу да буду острвске, архипелашке, полуострвске или обалне или приморске, државе у окруженим или полуокруженим морима, државе с неповољним географским положајем, и државе са прекоморским поседима или прекоморским територијама; 2) *континенталне државе*, које немају морску обалу, и 3) *транзитне државе*, са морском обалом или без морске обале, које се налазе између континенталне државе и мора и преко чијег се подручја обавља саобраћај у транзиту.¹¹ Преко транзитне државе понекад пролазе транснационални нафтоводи и гасоводи и електродистрибутивне мреже, сувоземни и пловни путеви и коридори.

Геополитика најчешће разматра следеће врсте или типове геополитичкој положаја једне државе: 1) тампонски положај; 2) положај у геополитичком окружењу, тј. окружени или полуокружени положај; 3) контактни, ивични или гранични положај; 4) коридорски положај,

¹¹ Конвенција Уједињених нација о праву мора од 10. децембра 1982 (Стеван Ђорђевић и други, *Грађа међународног јавног права*, друга књига „Дневник“, Нови Сад, 1989, стр. 847–944).

и 5) централни или средишњи положај државе. *Тампонски геополитички* положај имају смишљено и вештачки створене тампонске државе (и тампон-зоне,) које се углавном налазе између великих антагонистичких сила и њихових војних савеза и интересних сфера и имају изолациону улогу (раздвајају те силе и чувају политичку равнотежу снага) или улога „санитарног кордона“. Због промене односа снага у светским или континенталним и регионалним оквирима поједине тампонске државе и тампон-зоне биле су припојене некој од суседних сила, подељене између неколико суседних држава или подељене на неколико нових вазалних малих држава и државица, међусобно завађених и нестабилних творевина. *Положај у геополитичком окружењу* (окожуени или полуокожуени положај) државе је такође веома неповољан и осетљив. За такав положај државе везани су реваншизам и територијалне претензије свих или већине суседних држава, територијални спорови и гранични сукоби, интернационализација мањинских питања и разне врсте сепаратизма. Окожуена или уметнута држава најчешће нема излазак на море или излаз у облику уског коридора. *Контакти или ивични положај* има држава која се налази међу државама различитих народа, конфесија, култура и политичких идеологија и система. Она их на својеврстан начин и спаја и раздваја, и може да буде елемент равнотеже снага, очувања мира и смањења међународне конфронтације. *Коридорски положај* има држава која је својеврстан међуконтинентални и континентални саобраћајни коридор за робу и путнике, тј. која је испресецана трансационалним путевима, пругама и пловним рекама и каналима, евентуално земљоузима, мореузима и теснацима за међународну пловидбу или транзитни пролазак. Односно, то је државни простор на месту коридора између суседних држава с територијалним захтевима, раскршће путева и средиште сукоба у борби за опстанак и простор, или држава с територијом која је издужена и предвојена или пресечена територијом неке суседне државе, и слично. *Средишњи или централни положај* је релативно најповољнији тип геополитичког положаја. Држава која има такав положај обично има морску обалу, али може да буде и континентална држава. Средишњи положај омогућава држави самосталну спољну и унутрашњу политику, јачање снаге и моћи и евентуално територијално проширење у свим правцима или у правцу најмањег отпора. Такође, постоји могућност за ширење интересне сфере и контролу малих суседних и неких даљих држава у региону и на континенту, као и за учествовање у надметању за превласт или за равнотежу снага. Средишњи положај може да допринесе већој безбедности државе и бржем економском и друштвеном развоју, а таква држава може да буде и неутрална, као на пример Швајцарска.

Геополитички положај сваке државе је особен и динамичан, и садржи елементе или обележја неколико наведених типова положаја.

Његова вредност и друштвени значај стално се мењају и повећавају зависно од економског и технолошког напретка, стратегијског значаја војног чиниоца и ратне технике, територијално-политичких, етнонационалних и других промена у држави и суседним државама, затим развоја мреже међународних саобраћајница и друге инфраструктуре, повећане улоге енергената и сировина и питке воде, измена односа снага у држави и светском геополитичком систему, територијалних и граничних промена и других чинилаца и елемената. Особито је тежак положај мале, па и средње државе (националне, мултинационалне и мултиконфесионалне) када се у њеном залеђу налази *премоћна сила* или група надмоћних сила. Геополитички положај државе значајно утиче на геоекономске и геополитичке интересе и понашање великих сила и блокова, суседних и неких даљих држава према њој, укључујући и њихову борбу за превласт и укључивање те државе у блок или за њену дезинтеграцију и разбијање, поготову ако је та држава нестабилна, рањива и изложена снажним дезинтеграционим силама, као што су сецесионизам, национални и регионални сепаратизам, регионализам и локализам и аутономаштво, као и сепаратистички тероризам и субверзија.

Мале државе у геополитици великих сила

Светски систем и међународни геополитички односи заснивају се првенствено на сили и моћи, интересима и привилегијама, а не на међународном праву, правди и добрим обичајима. У вези с тим, у међународној геополитици неких великих сила преовладавају снага и моћ, насиље и „право јачег“, борба за превласт, геополитичко преуређење света и наметање „нових поредака“, и за потчињавање или дезинтеграцију малих држава које им стоје на путу ка светској хегемонији. Превласт се стиче територијалним освајањем и ширењем државне територије на основу силе, новца и дипломатске преваре, формирањем војних савеза и блокова под сопственом командом и стварањем система вазалних и „сарадничких“ земаља и интересних сфера. Надмоћност се такође постиже јачањем савремено опремљене оружане силе, њеним распоређивањем на територијама страних држава и извођењем операција „прекоморског присуства“, затим вођењем агресивних ратова и бројним оружаним интервенцијама и „мировним операцијама“ широм света – унилатерално и заједно са савезничким, пријатељским и „сарадничким“ земљама, специјалним ратом и употребом невојних снага за очување превласти у деловима света богатим енергентима и стратешким сировинама, и масовним извозом наоружања и војне опреме.

Велики значај у борби за превласт имају злоупотреба међународних организација и институција од стране једне суперсиле и групе во-

дећих сила, затим смишљено исцрпљивање и дестабилизација, „заокруживање“ и изолација супарничких држава, изазивање криза и управљање кризама у појединим земљама и њихово кажњавање економском блокадом, рушење бомбардовањем и ракетирањем и међународним и унутрашњим тероризмом, и насилно свргавање „непослушне власти“ и „неподобног система и поретка“ инфилтрацијом, револуционарним превратом или државним ударом и снажаним војним претњама и притисцима. Наметању превласти доприносе брз економски и научно-технолошки напредак неоколонијалних сила, продор на нова тржишта и ширење међународног тржишта за своје производе и услуге, затим неумољиви закони акумулације капитала и профита, финансијски, обавештајни, религијски и културно-језички продори у стране земље, унификација и глобализација света, политичка и војна контрола страних земаља богатих енергентима и сировинама и надзор над светским трговинским и поморским комуникацијама, као и други поступци и средства геополитике надмоћности и појачаног интервенционизма.

Државе носиоци геополитике хегемонизма и неоколонијализма продиру у правцу *најмањег отпора*, а то су мале и „слабе“ земље или простор на којем је настао „безбедносни или геостратешки вакуум“ или „вакуум силе и моћи“, и увек настоје да уреде светски систем и поредак према својим интересима, потребама и циљевима. Мале државе се у геополитици великих сила углавном третирају као привремене творевине од којих се захтевају покорност и послушност владајућим круговима светских моћника. Велике силе најчешће не поштују права и интересе малих држава, првенствено ако су њихови суседи, ако су слабе и неспособне за самоодбрану и неинтересантне као могући савезници и сапутници. Судбина појединих малих и „слабих“ држава најчешће зависи од интереса и политичке воље једне суперсиле или групе великих сила, а њихова политичка независност и суверенитет су вечна тежња и утопија. Малим државама, ако нису савезници и клијенти велике силе, оспорава се чак и право на опстанак и легитимну самоодбрану, а агресија на такве земље покушава да се оправда измишљеним разлозима и жртва агресије се проглашава кривцем.

Границе малих, па чак и средњих држава углавном одређују државници или владајући кругови великих сила на основу својих геополитичких, економских и стратегијских интереса и циљева. Понекад се стварају вештачке државне творевине као привремене тампон-државе и бедеми за спречавање продора супарника и противника, или као елементи равнотеже снага и „санитарни кордони“. При том се понекад силом, диктатом и ултиматумом намећу необични облици државног простора, нелогичне поделе народа и нација и неправедне међудржавне границе, што тим државама отежава успостављање трајног мира и безбедности, добросуседску сарадњу и напредак. Велике силе

или групе великих сила често одређују унутрашњу територијално-политичку и административну поделу такве земље, њено државно и друштвено уређење, уставни поредак и политички систем, унутрашњу и спољну политику и понашање. Осим тога, намећу им марионетске режиме и сопствене вредности и начин живота. Међутим, владајући кругови бројних малих и „слабих“ земаља склони су потчињавању сопствене државе страним великим и регионалним силама и војним савезима, као и тражењу подршке и помоћи од неке велике силе и војног блока. Дакле, границе малих држава углавном одређују велике силе савезници и ратни противници на основу војног и укупног односа снага на терену и односа према великим силама „савезницима“, односа снага у непосредном суседству, региону и шире, и, делимично, на основу државне политике владајућих кругова у малим земљама која може да буде погрешна и да допринесе наметању неправедних граница. Неке велике силе подстичу и помажу разбијање и распад супарничких сила и „неподобних“ малих држава, спречавају стварање супарничких савеза и алијанси и настоје да мале земље потчине и сломе или да промовишу и подрже њихов експанзионизам – зависно од својих геополитичких и других интереса. Мале државе могу да се супротставе неоколонијализму и хегемонизму велесила успостављањем регионалне равнотеже и инсистирањем на уважавању својих права и интереса, затим промишљеним понашањем и еластичношћу, балансирањем и лавирањем између велесила, коришћењем супротности и сукоба интереса великих сила, као и „слободног простора“, јачањем економске снаге и војне моћи, и очувањем националне свести и идентитета.

Понашање неких великих сила према малим и другим државама зависи од величине њихове територије и броја становника, војне и политичке моћи, економског значаја и природних богатстава, којима располажу као и од геополитичког положаја и односа према тим силама и њиховим савезницима. Око неке суперсиле, велике силе или групе регионалних сила понекад се формирају регионални војни савези и пактови, војне базе и упоришта ради изолације, геополитичког и стратешког заокруживања, исцрпљивања и слабљења супарника и рушења противничке коалиције. Само савезничке, пријатељске, „сарадничке“, вазалне и, изузетно, партнерске велике и средње државе сматрају се прихватљивим и напредним, док се мале земље углавном третирају као привремене творевине и сапутници осуђени да се гасе или разбију на још мање „ентитете“ и минидржаве, или да се утопе у веће државне заједнице и тако изгубе своја права, национални и државни идентитет и духовне вредности и државу. Велике силе или група великих сила понекад стварају квазидржаве, уније, конфедерације, федерације и друге творевине, прописују њихове уставе и законе, утичу на унутрашње територијално-политичко разграничење, организују режиране „изборе“ органа власти и намећу вазалне режиме, одређују ја-

чину војних снага и полиције и регулишу друга значајна питања спољне и унутрашње политике тих државних творевина. Стварање таквих вештачких творевина насиљем, диктатима и ултиматумима и другим методима политике хегемонизма често је узалудан и привремен посао моћника јер се такве творевине обично распадају и нестају с историјске позорнице на различите начине. Неке вештачки створене сићушне државе служе великим силама за „прање новца“, склањање بلاга, избегавање плаћања пореских обавеза и друге специфичне послове.

Мале државе су понекад објекти хегемоније и потчињавања, тајне дипломатије и уговора о интересним сферама, односно предмет и жртва обрачуна светских моћника. Интересне сфере постоје у различитим облицима, а њихов циљ је експлоатација одређене земље, исцрпљивање природних богатстава, одржавање њене економске и технолошке зависности и статуса објекта међународних односа. Владајуће гарнитуре у неким малим земљама склоне су да послушно извршавају налоге страних сила, да понизно траже стране донације и да оберучке прихвате страна улагања „стратешких партнера“ и других учесника ради распродаје своје привреде и природних богатстава, уласка у интересне сфере групе великих сила или војног блока и опстанка на власти. Мале и „слабе“ државе углавном не могу слободно да изаберу војни блок или савез којем ће се прикључити или на који ће се ослонити ради колективне одбране. Будући да не могу слободно да бирају савезнике, најчешће се опредељују за страну која се супротставља великим (и регионалним) силама које ту малу државу желе да разбију или територијално угрозе, или да је укључе у простор своје доминације и неоимперијалне геополитике. Илузију о слободи избора савезника и заштитника неке мале и „слабе“ државе најчешће скупо плаћају, јер лако постају плен у прерасподели интересних сфера и зона доминације између великих сила и њихових војних блокова. На тај начин се независност и суверенитет такве мале земље претварају у вазални однос, особито ако је на власти послушнички режим који подржавају бројне субверзивне организације страних сила.

С друге стране, мале државе са значајним геополитичким положајем – централним, могу понекад да поправе своју позицију у међународним односима ценкањем са великим силама, маневрисањем и лавирањем између њих, укључивањем у савезе и пактове, неформалним споразумом о одбрани од спољне опасности и војном одвраћању, уласком у интересну сферу или зону доминације неке велике силе, уз одређене уступке и цену, или успостављањем односа заштитник-клијент. Таква мала држава може да прогласи неутралност с међународним гаранцијама таквог статуса или без њих (што је веома ризично), уз истовремено јачање политичке независности и изградњу економске и војне моћи. Мале државе могу то да учине ако су стабилне и чврсте и слободне да бирају савезнике и заштитнике, да користе пред-

ности сукоба и затегнутости између великих сила и блокова и да избегну међународну изолацију или прогласе оружану и другу неутралност.

Положај малих и „слабих“ држава повољнији је у систему равнотеже снага него у другим системима међународних односа. Мале државе, односно њихове владајуће снаге, склоне су да понуде своју лојалност и послушност некој великој сили, групи великих сила и војном савезу, а у случају кризе и рата да напусте ослабљењу и губитничку страну и затраже заштиту јаче или победничке стране. У рату мала држава која има изузетан геополитички и стратешки положај и природна богатства тешко може да остане по страни и изван сукоба јер велике силе и војни савези настоје да је принуде да ратује за њихове интересе, препуштајући је понекад ратном страдању без савезничке помоћи и подршке. Опет, велике силе могу да признају интересне сфере или да поделе малу државу између себе и својих савезника и вазала. У сваком случају, да би се супротставио потирању и асимилацији, мали народ мора да буде физички, привредно, војнички и културно и духовно јак и постојан, политички сложен и јединствен, и да упорно чува и јача своју националну свест и национално биће, државну идеју и геополитички центар свог државног, националног и културног простора, да сарађује са суседним и даљим државама и великим силама и да избегне изолацију. Такође, мора да превазиђе илузије о „вечним“ савезницима и заштитницима, да спречи наметање слуганског менталитета, да се руководи својим државним и националним интересима, да се ослони на сопствене снаге и способности и да очува своју државу и све националне вредности и обележја. Осим тога, треба да се спрече сви покушаји регионализације, кантонизације, федерализације, као и покушаји наметања међународних протектората, специјалних статуса и територијалних аутономија за националне мањине и конфесионалне заједнице.

Чиниоци успона и пропасти државе

Настанак, успон и нестанак државе су сложени и динамични процеси интеграције и дезинтеграције на економском, геополитичком, културном, политичком, војном и другим пољима. Бројне државе садрже самодеструктивне потенцијале и енергије, које их разарају и руше изнутра уз помоћ и подршку спољних чинилаца. То се првенствено односи на мале и „слабе“ државе, које се налазе у „сивим“ и *фрагилним зонама*. Такве зоне карактеришу реваншизам и територијалне претензије неких држава, нерешена национална питања, међународне и унутрашње кризе, етнички и конфесионални сукоби, сецесионизам и сепаратизам, илегална имиграција или масовни упади страних држава, побуњеништво и сепаратистички тероризам и други дезинтеграциони процеси. Све то погодује распаду и разбијању појединих држава и стварању на њиховим рушевинама бројних малих држава или мини-држава вазала и клијената.

Држава је основна геополитичка јединица и политичко-географски организам, изор законитости и творац права, правна целина и систем правних институција који се одржава на основу закона и правде, војне силе, економске снаге, привржености грађана и љубави према отаџбини. Политичко и правно, морално и духовно, државно и национално јединство и слога суштински су предуслови опстанка и успона сваке државе. Њима особито доприносе: закони и уставноправни или државно-правни поредак, засновани на правди, правичности и добрим обичајима; владајућа политичка идеологија, државна идеја и консензус о виталним и важним државним и националним интересима и циљевима; подударност политичке и националне заједнице; политичке странке, владалац или државно руководство и њихова способност и вештина управљања; економски и технолошки развој и напредак; економска, саобраћајна и укупна комуникацијска повезаност и чврсте везе између престонице и разбацаних и неповезаних делова државне територије; монетарна политика и финансије; војна организација, полиција, судство, управа и целокупан државни апарат, као и промишљена спољна политика и оптимална општа стратегија државе. Велики значај за јачање и успон државе имају и историјске традиције, моралне вредности, навике и обичаји и колективна свест; јединство или стандардизација језика и књижевности; јединствена и стабилна црква и религија и њена мисија; јединство информационог и свих других система и подсистема у држави.

Јединству и слози народа и стабилности државе могу знатно да допринесу и складни међунационални односи и верска толеранција, превазилажење националне ексклузивности и егоизма или нарцизма, континуитет и стабилност власти, стварање грађанске државе, тако да се националне и етничке и конфесионалне разлике преносе у приватну сферу, односно стварање политичког друштва равноправних грађана и превазилажење идеолошких и политичких подела и раскола. Значајни су и привреднички тип државе, и потпуна запосленост, национална и политичка хомогеност, територијална заокруженост и повезаност, превазилажење регионализма и ривалитета између центра и периферије, спречавање и сузбијање сецесионизма, сепаратизма и сепаратистичког тероризма, и друго.

За опстанак, развој и напредак мале државе особито су значајне спољне и унутрашње миграције, као и обнављање и одржавање повољне националне структуре становништва. За такве државе најзначајније је отклањање друштвених, економских, психолошких, моралних, културних и политичких узрока и последица депопулације и великих миграција државотворне нације. Јер, депопулација и велике миграције државотворне или титуларне нације, првенствено из виталних и стратешки осетљивих подручја, слабе државу и њену одбрану, а погоршање националне и етничке структуре становништва сигурно иза-

жива веома неповољне последице. Оптимално организовање државе, војске и полиције, привреде и саобраћаја, добре финансије и промишљена економска политика, државно и народно јединство, верска толеранција и осећање грађанске одговорности и државотворности значајни су услови опстанка, развоја и раста државе. Она мора да буде спремна и способна да се суочи с непријатељством неке друге државе, групације држава и војног блока, и да буде способна да заштити и одбрани свој државни простор, становништво, природна богатства и материјална добра и своје вредности.

Опадање снаге и моћи, унутрашња дезинтеграција и пропаст неке државе настају услед радикалних промена у међународним односима, великих тешкоћа и изазова, дубоких унутрашњих сукоба и криза и разорног дејства дезинтеграционих снага и њихових спољних помагача. Геополитички разлози слабљења и могуће пропасти једне државе су бројни и разноврсни: изузетно осетљив, неповољан и важан геополитички положај државе и изложеност честим спољним агресијама и пустошењима; неповољан облик, мала површина и малобројно становништво а предугачке и неправедне границе; границе са много коридора и енклава; просторна и комуникацијска неповезаност, и раздвојеност и вертикални расцеп у држави између географски подвојених делова и заједница. За слабљење и пропаст државе значајни су и територијално или политичко-територијално распарчавање земље, тј. погрешна административна подела земље која изазива и подстиче сукобе, аутономаштво, национални и регионални сепаратизам, сецесионизам и отцепљење појединих административних јединица и периферних области, затим бројни досељеници и имигранти, првенствено на осетљивим подручјима и комуникацијским правцима, велико територијално проширење и немогућност ефикасног управљања разнородним елементима, неуспеси у појединим ратовима, револуционарни преврати и државни удари, уз помоћ и подршку страних чинилаца, и друго. На основу народносне геополитике, национални и етнички чиниоци дезинтеграције мултинационалне, мултиетничке и мултиконфесионалне државе понекад могу да имају пресудан значај. Поготову ако у таквој држави преовлађују међунационална мржња и шовинизам, нелојалан и субверзиван однос према заједничкој држави различитих националних мањина и конфесионалних заједница, или неких народа и нација, затим принудно расељавање и прогон, или „етничко чишћење“ државотворне нације у миру и у току међународних и унутрашњих ратова, сецесионизам и сепаратизам, однорођавање и дезинтеграција титуларне нације, и друго. Слабљењу и дезинтеграцији државе доприносе и одређени демографски чиниоци, као што су: сеоба народа, потискивање и прогон титуларне нације; масовни упади или масовна имиграција страних држављана, и противправно запоседање делова државне територије ради њеног отцепљења, уз истовремени

прогон припадника државотворне нације; територијална концентрација националних мањина и конфесионалних група у приграничном подручју и на важним деловима државне територије, демократска експлозија и територијално ширење, оснивање сепаратистичко-терористичких организација и отпочињање масовног тероризма ради отцепљења дела територије и друго. Укратко, по опстанак и развој државе највећа опасност је промена националне структуре становништва на штету државотворног народа или титуларне нације и њена биолошка истрошеност, низак наталитет и прогон са виталних подручја и пограничних области; велике спољне и унутрашње миграције државотворног народа и јачање регионализма, аутономаштва, локализма и партикуларизма; занемаривање положаја припадника свог народа у суседним и даљим државама; небрига о националним вредностима, култури и националном бићу и идентитету, као и губитак политичке воље, националне свести и државне идеје већине припадника државотворне нације и подређивање страним силама.

У војној геополитици или геостратегији наглашава се да војни чиниоци слабљења, агоније и пропасти једне државе понекад могу да буду одлучујући, у спречи с осталим неповољним околностима и дезинтеграционим силама. У војне чиниоце те врсте спадају: изрођавање војске, радикална промена њене етно-националне структуре на штету државотворног народа, слабљење њене моралне снаге и нестанак одушевљења за циљеве државе и нације; војничка неспособност и војни хаос изазвани неумећем, небригом, несигурношћу и неспособношћу руководства и старешинског кадра; велики ратни напор и исцрпљеност, велики губици у ратовима и другим оружаним сукобима; чести спољни и унутрашњи ратови, револуције и контрареволуције, државни удари и војни пучеви, оружане побуне и устанци, масовни сепаратистички тероризам уз војну подршку и помоћ страних сила; погрешна војна политика, доктрина и стратегија и ослањање на непоуздане савезнике; распадање војске и државног апарата и катастрофалне грешке војног (и државног) руководства, и друго.

Према геоекономици, као грани геополитике, постоје бројни економски (геоекономски) чиниоци опадања моћи и пропасти једне државе: економско исцрпљивање и заостајање у развоју; превелика јавна потрошња, непродуктивне инвестиције и, особито, огромни војни расходи и милитаризација друштва; презадуженост и велика зависност од иностранства; економска криза и привредно пропадање; економски федерализам и економска аутаркија федералних јединица, покрајина, региона и области, односно стварање аутаркичних националних економија у савезној држави и криза интеграције; утопистички или нереалан економски и привредни систем и погрешна макроекономска и монетарно-финансијска политика; веома неповољан међународни геоекономски положај земље, и друго. Особито разорно де-

љују међународне економске блокаде и друге санкције, трговински и економски рат, велика незапосленост и социјална криза, и друго.

Међународни геополитички чиниоци такође доприносе слабљењу и пропадању државе. То су управо поступци и средства геополитике хегемонизма и интервенционизма појединих великих сила, војних савеза и међународних организација које предузимају према одређеној држави. То су: агресивни ратови, оружане интервенције, међународни државни и „недржавни“ тероризам, специјални рат, организовање и наоружавање сепаратистичко-терористичких организација и њихово ангажовање ради рушења и разбијања одређене државе, и друге принудне мере и насилне акције. Слабљењу и дезинтеграцији неке државе доприносе и њена погрешна спољна политика и невешта дипломатија, губитак савезника и заштитника, драматичне геополитичке и друге промене у међународном систему, нова констелација снага и неприлагођавање тим променама, и друго.

Слабљењу и пропасти једне државе, према унутрашњој геополитици, значајно доприносе и одређени унутрашњополитички чиниоци и разне дезинтеграционе силе. Међу тим чиниоцима основни су: апсурдно државно и друштвено уређење, имитација или наметање страних модела и облика тог уређења; погрешна унутрашња политика и имплозија друштвеног и државног система; погрешна политичко-територијална подела земље, превелика децентрализација и (кон)федерализација земље и бујање сецесионизма, националног и регионалног сепаратизма и аутономаштва, и отцепљење појединих делова државне територије. Веома значајну улогу у рушењу и пропадању једне државе имају и стварање и разорно деловање субверзивних организација и покрета, тајних организација и завереничких група, верских секти и невладиних организација које се финансирају из иностранства, и, особито, сепаратистичко-терористичких организација и незаконитих војних формација и њихово ангажовање и присиљавање законите владе да удовољи захтевима терориста. Дезинтеграцији државе доприносе и декаденција елита и горњих слојева становништва, неспособна власт (државна, политичка, војна) и правни хаос и анархија у држави, корупција и организовани криминал, религиозни фанатизам, прогони политичко-идеолошких неистомишљеника, и друго.

Произилази да држава може постепено и нагло да ослаби и пропадне толико да нестане с историјске позорнице. Наведени разлози или узроци опадања снаге и моћи и нестанка једне државе тесно су повезани и разорно и рушилачки делују (појединачно и кумулативно). Држава може да нестане на разне начине: дисолуцијом; самораспуштањем и распадањем; разбијањем спољним агресивним ратом и и унутрашњим оружаним сукобима (грађански сецесионистички рат, оружана побуна, међуетнички и међуверски рат, масовни сепаратистички тероризам, итд.), уз инострано оружане и друго мешање и ин-

тервенцију на страни сецесиониста и терориста; освајањем и анексијом у целини или по деловима и цесијом државне територије; револуцијом и државним ударом – када „револуционари“ и превратници спроведу нову и накарадну политичко-територијалну поделу земље ради задовољења својих прохтева и захтева иностраних помагача и тиме пониште све дотадашње тековине и вредности; диктатом и ултиматумом суперсиле или групе водећих великих сила или војног блока и међународним уговором о миру и расподели плена, као и уништењем, изумирањем и масовним бежањем или прогоном огромне већине становништва или његовим принудним пресељењем и напуштањем државне територије. Постоје и могућности да се територија једне државе укључи у територију друге државе, затим да се подели између других држава или да се по деловима припоји новонасталим државама сукцесорима, с тим да држава претходница престане да постоји, итд.

Закључак

Геополитика као наука указује да је држава главна геополитичка јединица, живи геополитички организам и животна друштвено-територијална целина и заједница чији је циљ владавина закона, благостање и слобода свих држављана, стицање и јачање моћи, и трајан опстанак и напредак у међународном геополитичком систему. Настанак и развој, суноврат и нестанак једне државе је, више или мање, објективан историјски процес, у којем су најзначајнији политика и политичко делање владајућег политичког субјекта који обавља државну власт, политичка воља и понашање становништва које насељава државну територију и, особито, спољна политика и практично понашање великих сила и војних блокова и суседних земаља према тој држави, као и укупан однос снага у светском геополитичком систему и друге спољне и унутрашње околности.

У геополитичкој теорији државе делују одређене законитости: законитост настанка државе; законитост раста и развоја или успона државе; законитост све веће интеграције (па и дезинтеграције) у држави; законитост прелажења од хетерогених стања ка хомогеним стањима у држави, и обрнуто; законитост узајамног деловања власти, територије и становништва; законитост самоодржања своје егзистенције; законитост борбе државе за опстанак с другим државама (та борба је понекад повезана с борбом за простор и с борбом за превласт); законитост акције и реакције у држави – првенствено у сложеној и мултиетничкој и мултиконфесионалној држави; законитост односа снага у држави и у светском геополитичком систему; законитост сталних промена свега постојећег и други закономерни односи и принципи. Те законитости су стохастичке природе и њихово испољавање и деловање умногоме зависе од геополитичког положаја, стабилности и снаге државе, затим од понашања великих сила и војних блокова према тој

држави, научно-техничког и технолошког развоја и других услова и чинилаца.

Велике силе и богате земље имају привилегован положај у светском геополитичком систему, док се бројне неразвијене земље или земље у развоју и мале земље налазе у подређеном, а неке од њих и у неоколонијалном положају. Велике силе и њихови војни савези „балансирају“ и одређују права и обавезе, величину и облик територије и границе појединих малих и средњих држава, па чак и унутрашњу административну или политичко-територијалну поделу, с различитим статусима федералних и других административних јединица, уставни поредак и економски систем, специјална права националних мањина мимо свих норми и стандарда и друга унутрашња питања тих држава. Дакле, трајање и будућност појединих малих и „слабих“, па чак и неких средњих држава у новом светском геополитичком систему, с доминацијом Сједињених Америчких Држава, неизвесни су и несигурни, независно од важећих међународноправних и политичких аката којима су загарантовани равноправност, суверенитет и територијална целокупност свих држава.